

The background of the entire page is a repeating pattern of heraldic crests and shields. The crests are ornate, featuring various symbols like stars, hearts, and floral motifs, surrounded by decorative flourishes. The shields are also decorated with these symbols. The pattern is in shades of blue and white, creating a textured, historical feel.

П.В.НЕСТЕРЕНКО

**ЗДОБУТКИ
УКРАЇНСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ
ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ**

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

П. В. НЕСТЕРЕНКО

**ЗДОБУТКИ
УКРАЇНСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ
ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ**

Навчальний посібник

Київ
2024

УДК 929.6(=161.2)(075.8)
Н56

Рецензенти:

Д. В. Степовик, д-р мистецтвознавства, проф., акад. Академії наук Вищої школи України

С. В. Прищенко, д-р мистецтвознавства, проф. каф. дизайну Державного університету інфраструктури та технологій

Ю. В. Каменецька, д-р філософії, доц. каф. дизайну та архітектури Інституту комп'ютерно-інформаційних технологій та дизайну

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 6 від 15.05.24)

Нестеренко П. В.

Н56 Здобутки української геральдики доби Незалежності : навч. посіб. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 292 с. Кольор. вкл.

ISBN 978-617-02-0396-0

В умовах відновлення історичної пам'яті України важливу роль відіграє геральдика, яку можна поділити на державну, територіальну, міську, приватну, церковну, корпоративну.

Вона допомагає реконструювати частково збережені документи, проілюструвати важливі періоди української державності, зрозуміти особливості історичних процесів.

Для спеціалістів і керівників організацій, працівників управління культури, установ місцевого самоврядування, викладачів і студентів закладів культури і мистецтв, підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів, а також усіх тих, хто цікавиться допоміжними історичними дисциплінами.

УДК 929.6(=161.2)(075.8)

© П. В. Нестеренко, 2024

© Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024

ISBN 978-617-02-0396-0

ЗМІСТ

Передмова	5
 Розділ І. ГЕРАЛЬДИКА В КОНТЕКСТІ ЕСТЕТИЧНО-ХУДОЖНЬОГО ОСВОЄННЯ ЛЮДИНОЮ СВІТУ	
1. Головні завдання геральдики, її місце в ряду інших допоміжних історичних дисциплін	10
2. Походження і причини виникнення гербів	13
3. Хрестові походи, їх значення у створенні геральдичної символіки	16
4. Лицарські турніри	24
5. Герольди та поширення гербовників	27
6. Розвиток геральдики у країнах Європи	36
 Розділ ІІ. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕРАЛЬДИКИ	
7. Геральдичні кольори, метали й хутро	59
8. Походження та історичні типи щитів	65
9. Гербові фігури геральдичні	70
10. Гербові фігури негеральдичні	74
11. Необов'язкові частини герба	84
12. Правила опису герба і методика визначення його приналежності	98
 Розділ ІІІ. СТАНОВЛЕННЯ ГЕРАЛЬДИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ	
13. Геральдичні організації	104
14. Державна геральдика. Від князівської емблеми до державного символу України	111
15. Тризуб у державотворчому процесі.....	121

Розділ IV. ТЕРИТОРІАЛЬНА І МІСЬКА ГЕРАЛЬДИКА	133
16. Розвиток геральдики в умовах трансформації територіального устрою	133
17. Сучасні герби областей України	144
18. Особливості міської геральдики	156
19. Київський геральдичний парадокс	166
Розділ V. ГЕРАЛЬДИКА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ	175
20. Геральдика в козацькому війську	175
21. Герби українських гетьманів	183
22. Геральдика української шляхти	205
Розділ VI. ГЕРАЛЬДИКА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	216
23. Корпоративна геральдика	216
24. Герби сучасних українських можновладців	227
25. Створення міських гербів за доби незалежності	235
Тестові завдання.....	244
Словник геральдичних термінів.....	247
Література	261
Додаток.....	265

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні животрепетно постало питання поглибленого вивчення ряду допоміжних історичних дисциплін. Нині існує понад 80 спеціальних історичних дисциплін, які є самодостатньою підсистемою історії, субдисциплінами джерелознавства, але при цьому й самі виступають як система з власною структурою. 62 дисципліни висвітлено в колективній праці “Спеціальні історичні дисципліни” (Київ, 2008), яка рекомендована Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Серед них важливе місце приналежить геральдиці. Випуск довідника було схвалено Вченими радами Інституту історії України НАН України та історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зв'язок минулого з сучасністю забезпечується зверненням до наукового пізнання та історичного дослідження нових джерел, на основі вивчення яких можуть виникати нові напрями і навіть дисципліни. Вивчення історичних джерел та розроблення теоретично-методологічних засад, їх дослідження сприятиме поглибленому осягненню життя і діяльності людини або суспільства, дають можливість визначити місце і роль її в історичному процесі.

Геральдика стала невід'ємною частиною європейської та світової культури. Це передусім данина традиції, інтернаціональна мова символів, що складалася упродовж століть. Для створення герба необхідні не лише фах, знання певних канонів, а й особливий геральдичний смак, що формується передусім на історичному підґрунті. У багатьох країнах тривалий час існують різноманітні геральдичні інституції. В Україні (у Львові) 1990 р. організовано Українське геральдичне товариство (з 1995 р. — член Міжнародної конфедерації генеалогії та геральдики), яке видає свій науковий вісник “Знак” та проводить наукові конференції. Активно працює Комісія держав-

них нагород та геральдики, яка є дорадчим органом при Президентові України.

Герби, як один з видів символів, виникли й сформувалися в систему в Західній Європі за доби становлення й розквіту лицарства, тобто в XIII–XIV ст. Важливим поштовхом до появи гербів стали хрестові походи, які тривали з 1096 р. по 1291 р. і склали цілу епоху в історії Європи. Початок цієї двохсотлітньої війни було спровоковано турками — фанатичними мусульманами, які, озброєні своєю непримиримою релігією, захопили Палестину і почали чинити перешкоди християнам, які бажали здійснити паломництво до Палестини і Єрусалиму, осквернити святині християнські. Але справжні причини були більш суттєві і полягали у багатовіковому протистоянні Європи та Азії, що триває й досі. Саме в цей період використання гербів набуло масового характеру. Це вимагало створення впорядкованої системи символічних зображень як засобу комунікації, позаяк герб служив розпізнавальним знаком, що несе інформацію про власника і добре помітний на відстані.

У розвитку творення й поширення гербів мали місце лицарські турніри. В Європі до участі в турнірах допускалися виключно особи шляхетного походження. Відомо, що вони з'явилися ще до хрестових походів та остаточно оформилися у Франції в середині XII ст. і потім поширилися в Англію та Німеччину. Турніри обернулися на невід'ємну частину західноєвропейського життя. Починаючи з наступного століття, одягалися в броню й коні. Так само, як і щити лицарів, попони коней мали геральдичну розмальовку. А щоб лицаря було добре видно згори, з трибун, особливо під час спільної сутички, з'явилися (або, в усякому разі, неабияк поширилися) навершя — фігури на верхівці шолома, виготовлені з легкого матеріалу. З дикого кривавого побоїща турніри еволюціонували в барвисті театралізовані вистави, де формальності набували дедалі більшого значення, а власне боротьба стала менш важливою і більш умовною.

Поступово герби перетворилися на важливе означення належності до привілейованого стану і почали передаватися у спадок. Право надання шляхетства і відповідно гербів належало монархам. Важливу роль відігравали й герольди, які систематизували знання про герби, виробили загальні принципи і правила їх складання і розпізнавання. З часом було розроблено досить чіткі правила створення, набуття та використання гербів, цим займалася геральдика — наука, яка увійшла до правової системи феодальних держав. З'явилися спеціальні державні установи, що наглядали за дотриманням норм і правил у цій сфері. Роль герольдів нині втрачає свою актуальність, проте вони не зникають безслідно й до сьогодні беруть участь в урочистих церемоніях — при коронації, одруженні тощо.

Геральдика, водночас, є також різновидом соціального кодування і системою знаків. Ця система базується на гербових зображеннях і тинктурах, які розміщуються на геральдичних щитах у відповідності до певних принципів і правил. В сумі вони складають так звану геральдичну граматику опису гербів — блазон. Герб являє собою умовний геральдичний знак, який будується за чітко визначеними принципами та правилами, використовується згідно з певними геральдичними нормами, традиціями та правовими актами. Найдавнішими знаками герба були первісні символи: хрест, свастика, квадрат, ромб, коло та інші прості фігури, що здебільшого символізують сонце. Далі в геральдиці з'явилися такі зображення, як зірка, півмісяць, квіти, зброя, геральдичні звірі та птахи (лев, єдиноріг, кінь, грифон, орел, чорногуз, крук), людські постаті тощо.

Через століття після появи перших гербів з'явилися перші наукові роботи по геральдиці і власне гербовники. До найдавніших належить складений у Цюриху в 1320 р. “Zuricher Waprenrolle”. У Франції Яків Бретекс наприкінці XIII ст. описує турніри і герби їх учасників. А найбільш раннім описом правил геральдики вважається монографія італійського юриста Бартоло, опублікована в 1356 р. під назвою “Tractatus de insigniis et armis”.

Перша кафедра геральдики була заснована в Берліні у 1706 р.

У середньовіччі розвинулися й інші напрями геральдики — міський, корпоративний і церковний. Торговці і ремісники створювали свої професійні гільдії, реєстрували їх, як “юридичні особи”, і одержували право на володіння гербом. Членами гільдій було прийнято правило: носити особливі лівреї — одяг геральдичних кольорів своєї асоціації. З падінням феодалізму геральдика втратила своє практичне значення.

Геральдична спадщина міст і містечок України з найдавніших часів відображає всі найголовніші моменти народного життя минулого — від релігійних та звичаєвих світоглядних засад до характерних етнічно-регіональних відмінностей у господарстві, промислах, ремеслах тощо. Вплив тогочасних адміністративних обставин сприяв наповненню ряду гербів елементами символіки литовського, польського, російського чи австрійського панування.

Сторіччями використовували герби й навчальні установи. Найчастіше університети одержували герби своїх засновників. Церква претендувала на вищу, абсолютну владу в світі з перших днів свого існування, тому привласнила собі всі атрибути світської влади, у тому числі і герби.

Проблематика герботворення завжди перебувала в полі зору істориків, мистецтвознавців та геральдистів. Наукове вивчення геральдики розпочалося у II половині XIX ст. Особливу зацікавленість цією дисципліною спостерігаємо в наш час. Разом з тим багато хто розглядає геральдику як старомодне і витончене задоволення, інші як снобістський анахронізм, але безумовно одне — вона вижила, пройшовши через віки, і все ще має нагоду будити спогади про славне і доблесне минуле.

Цей посібник є результатом науково-дослідної роботи та узагальнення авторського досвіду викладання навчальної дисципліни “Геральдика”. Призначений для студентів та викладачів художніх і художньо-педагогічних факультетів вищих навчальних закладів, аспірантів, художників-оформлювачів, жи-

вописців і графіків, дизайнерів, архітекторів, а також для культурологів та істориків мистецтва, всіх зацікавлених питаннями геральдичної спадщини минулого й реалізації здобутків геральдики на сучасному етапі.

Основна мета дослідження — розкрити замовчуваний в недалекому минулому, накопичений протягом століть багатий геральдичний матеріал, ознайомити читача з історією виникнення й розвитку спеціальної історичної дисципліни — геральдики, ознайомити з законами складання та використання гербів та розвитком цього мистецтва на теренах України.

Розділ I

ГЕРАЛЬДИКА

В КОНТЕКСТІ ЕСТЕТИЧНО-ХУДОЖНЬОГО ОСВОЄННЯ ЛЮДИНОЮ СВІТУ

1. Головні завдання геральдики, її місце в ряду інших допоміжних історичних дисциплін

На зламі тисячоліть Україна переживає непрості трансформаційні процеси в усіх галузях життя. Розбудовується нова, сучасна демократична Україна, формується нове суспільство, утверджуються найновіші стандарти мислення та поведінки. Сьогодні знову спостерігається підвищений інтерес до нашої багатой історії, її геральдичних традицій, які часто лишалися поза увагою науковців.

Громадяни України нині повинні бути обізнані з надбаннями та спадщиною свого народу, не лише формувати по-новому світогляд, а й знати та пам'ятати, хто ми та звідки.

Геральдика — спеціальна історична дисципліна, яка вивчає герби, історію їх виникнення й розвитку, принципи складання та використання. Герб — це пізнавально-правовий знак, умовний, проте скомпонований за певними приписами і правилами, що відповідають світоглядним, історичним і панівним політичним і моральним принципам, узаконений верховною владою як своєрідний “паспорт” держави, землі, родини, установи тощо. Геральдика допомагає пізнати історичне минуле, події та явища, пов'язані з прийняттям і функціонуванням гербів, документи, що стосуються причин і обставин виникнення, формування й еволюції гербів, зміни їх соціальної ролі та правового статусу.

Дані геральдики сприяють розширенню загальноісторичних знань, вивченню економічних і культурних зв'язків між